

**LASTE LOOVUS JA  
KUJUTLUSVÕIME**

**MÄNG JA SELLE OSA  
LAPSE PSÜHILISES ARENGUS**

# **BIBLIOTHECA CONTROVERSIARUM**

## **SARJA KOLLEGIUM**

Hent Kalmo (Tartu Ülikool)

Tiina Kirss (Tartu Ülikool)

Hasso Krull (Tallinna Ülikool)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Tallinna Ülikool

Lev Vögotski

**LASTE LOOVUS JA  
KUJUTLUSVÕIME**

**MÄNG JA SELLE OSA LAPSE  
PSÜÜHILISES ARENGUS**

Vene keelest tõlkinud Enn Siimer

Tallinna Ülikooli Kirjastus  
Tallinn 2016



Bibliotheca CONTROVERSIARUM

Bibliotheca Controversiarum  
Lev Vögotski  
Laste loovus ja kujutlusvõime  
Mäng ja selle osa lapse psüühilises arengus

Raamatu väljaandmist on toetanud  
Eesti Kultuurkapital

Toimetanud Iti Tõnisson ja Sirje Ratso  
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso  
Sarja makett: Rakett

Autoriõigus (tõlge): Enn Siimer, 2016  
Autoriõigus (järelsõna): Kirill Maslov, 2016  
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2016

ISSN 1736-9398  
ISBN 978-9985-58-816-1

TLÜ Kirjastus  
Narva mnt 25  
10120 Tallinn  
[www.tlupress.com](http://www.tlupress.com)

Trükk: Pakett

# SISUKORD

## LASTE LOOVUS JA KUJUTLUSVÕIME. PSÜHHOLOOGILINE ÜLEVAADE. RAAMAT ÕPETAJATELE

I	Looming ja kujutlusvõime . . . . .	9
II	Kujutlusvõime ja tegelikkus . . . . .	17
III	Loovusliku kujutlusvõime mehhanism . . . . .	34
IV	Lapse ja nooruki kujutlusvõime . . . . .	43
V	„Loomepiinad“ . . . . .	53
VI	Kirjanduslik looming koolieas . . . . .	58
VII	Teatraalne loovus koolieas . . . . .	94
VIII	Joonistamine lapseas . . . . .	101
	Lisa	

## MÄNG JA SELLE OSA LAPSE PSÜÜHILISES ARENGUS. . . . . 131

Järelsõna. Veetlev lapsepõlv. Lev Võgotski ja tema teooria laste loovusest ja kujutlusvõimest ( <i>Kirill Maslov</i> ). . . . .	165
---	-----



**LASTE LOOVUS JA  
KUJUTLUSVÕIME**

PSÜHHOLOOGILINE ÜLEVAADE

RAAMAT ÕPETAJATELE



Tõlgitud väljaandest: Л. С. Выготский. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк. Книга для учителей. Санкт-Петербург: Союз 1997



## ESIMENE PEATÜKK

# LOOMING JA KUJUTLUSVÕIME

Me nimetame loovtegevuseks niisugust inimtegevust, kus luuakse midagi uut, on see siis loomingulise<sup>1</sup> protsessi käigus loodud välise maailma ese või ainuüksi inimeses endas elav ja ilmnev mõistuse- või tunde konstruktsioon. Kui vaatleme inimese käitumist ja kogu tema tegevust, siis on lihtne märgata, et selles tegevuses võib eristada kaht põhilist käitumisviisi. Üht tegevusvaldkonda võime nimetada taastavaks ehk reproduktiivseks; see on kõige tihedamalt seotud meie mälega; selle olemus seisneb selles, et inimene taastab või kordab juba varem loodud ja väljatöötatud käitumisviise või äratav ellu varasemate muljete jälgi. Kui ma meenutan maja, kus veetsin oma lapsepõlve, või kaugeid maid, mida olen kunagi külastanud, siis taastan varases lapsepõlves või reisimise ajal saadud muljete jälgi. Täpselt

---

<sup>1</sup> Vene keel ei erista loomingulist ja loovuslikku tegevust. Küll aga eesti keel. Loovuse ja loomingulisuse suhe on esteetilis-filosoofiline probleem, mida seni pole piisavalt käsitletud. Siin ja edaspidi vaatleme loovtegevust laia mõistena, mis kätkeb nii kunstivaldkonna loomingut kui ka iga-sugust muud, kaasa arvatud tehnilist ja leiutuslikku loomingut. Loovuse mõiste tänapäevase sisu kohta vt: Lilian Reinmets, Probleeme loovuse kui fenomeni piiritlemisel. – Kasvatustegelikkuse ajakajalisi peegeldusi: Valik kasvatusteaduslikke uurimusi. Tallinn: TLÜ kasvatusteaduste instituut 2015, lk 23–43 (sisaldab ulatuslikku bibliograafiat). *Siin ja edaspidi tõlkija märkused, kui pole märgitud teisiti.*

samamoodi on siis, kui püüan natuurist maalida, kirjutan või teen midagi etteantud näidise järgi, kõigil neil juhtudel taasloon ainult seda, mis on juba minu ees, või ka seda, mis oli juba varem minu poolt omandatud ja välja töötatud. Kõigil neil juhtudel on ühine, et minu tegevus ei loo midagi uut, ja selle aluseks on olnu enam-vähem täpne kordamine.

On kerge taibata, kui suur tähtsus on inimese elus tema varasema kogemuse niisugusel säilitamisel, kuivõrd see kergendab tema kohanemist ümbritseva maailmaga ning loob ja töötab välja ühesugustes tingimustes korduvad püsivad harjumused.

Seesuguse reprodutseeriva tegevuse või mälu orgaaniliseks aluseks on meie närvikoe plastilisus. Plastiliseks nimetatakse mingi aine omadust, mis seisneb selle võimes muutuda ja säilitada muutuse jälgi. Nii on vaha selles mõttes plastilisem kui näiteks vesi või raud, sest allub muutusele rauast lihtsamalt ja säilitab muutuste jäljed paremini kui vesi. Ainult mõlemad omadused üheskoos moodustavad meie närvisüsteemi plastilisuse. Meie ülimalt plastilised aju ja närvid muudavad ühe või teise mõjutuse korral kergesti oma kõige peenemat ülesehitust, ning kui need ärritajad on olnud piisavalt tugevad või kordunud piisavalt tihti, siis säilitab aju ka nende muutuste jälje. Ajus toimub midagi sarnast sellega, mis toimub paberilehega, kui me selle keskelt pooleks murrame; murdekohale jääb jälg – sisseviidud muudatuse tulemus ja eeldus selle muudatuse kordumiseks tulevikus. Nüüd piisab vaid paberilehe poole puhumisest, et see murdejoone kohalt painduks.

Sama toimub pehmele pinnasele jäänud rattajäljega: moodustub roobas, mis säilitab ratta poolt pinnasesse vajutatud muudatused ja kergendab ratta liikumist tulevikus. Samamoodi jätvavad tugevad või sageli korduvad ärritajad meie aju uusi jälgi.

Nõnda osutub meie aju organiks, mis säilitab eelnenud kogemuse ja kergendab selle taasesitust. Kuid kui ajutegevus piirduks vaid eelnenud kogemuse säilitamisega, oleks inimene olend, kes suudab vaid kohaneda valdavalt harjumuslike ja kindlate muudatustega ümbritsevas keskkonnas. Igasugused uued ja ootamatud keskkonnamuutused, mida inimene pole varem kogenud, temas sel juhul vajalikku kohanemisreaktsiooni esile kutsuda ei suudaks. Varasema kogemuse säilitamise funktsiooni kõrval on meie ajul veel teinegi, sugugi mitte vähemtähtis funktsioon.

Lisaks reprodutseerivale tegevusele on inimese käitumises kerge märgata teist liiki tegevust, nimelt kombineerivat ehk loovuslikku. Kui ma joonistan kujutluses endale pildi tulevikust, ütleme, et inimese elust sotsialistlikus ühiskonnas, või pildi eelajaloolise inimese elust ja võitlusest kauges minevikus, siis ei ole võimalik kasutada juba kogetud muljeid. Ma lihtsalt ei taasta minu aju jõudnud varasemate ärritajate jälgi, ma pole tegelikult kunagi näinud ei seda minevikku ega tulevikku, kuid mul võib olla nende kohta oma ettekujutus, oma kujund ja pilt. Inimese igasugune niisugune tegevus, mille tulemuseks pole mitte tema kogemuses asuvate muljete ja tegevuste taasloome, vaid uute kujundite ja tegevuste loomine, kuulubki sellesse

teise, loovasse või kombineerivasse käitumisliiki. Aju pole mitte ainult meie eelnenud kogemust säilitav ja taastav, vaid ka kombineeriv, varasema tegevuse elemente loominguliselt uueks käitumiseks ümber töötav organ. Kui inimese tegevus piirduks vaid vana taastamisega, oleks inimene üksnes minevikku suunatud olend ning ta suudaks tulevikuga kohaneda vaid sedavõrd, kui võrd see taasloob minevikku. Just loovuslik tegevus teeb inimesest tulevikku suunatud ja seda loova olendi, kes muudab oma olevikku.

Meie aju kombineerival võimel baseeruvat loovuslikku tegevust nimetab psühholoogia kujutlusvõimeks ehk fantaasiaks. Tavaliselt peetakse kujutlusvõime ehk fantaasia all silmas mitte päris seda, mida need sõnad tähendavad teaduses. Argikasutuses nimetatakse kujutluseks või fantaasiaks kõike seda, mis pole reaalne, ei vasta tegelikkusele, ja millel ei saa seega olla mingit tõsist praktilist tähendust. Tegelikult avaldub kujutlusvõime kui igasuguse loovusliku tegevuse alus kultuuri kõigis valdkondades ning teeb võimalikuks kunstilise, teadusliku ja tehnilise loomingu. Selles mõttes on võrreldes loodusega kõik see, mis meid ümbritseb ja mis on tehtud inimkätega – kogu kultuurimaailm – inimese kujutlusvõime ja loovuse resultaat ja rajaneb kujutlusvõimel.

„Igasugune leiutis,“ ütleb Ribot<sup>2</sup>, „suur või väike, enne kui see võtab konkreetse kuju, reaalselt valmib, on kokku pandud vaid **kujutluses** – see on teadvuses üles ehitatud uute ühenduste ja vahekordade ehitustöö.

---

<sup>2</sup> Théodule-Armand Ribot (1839–1916), prantsuse psühholoog.

Me ei tea suure osa leiutiste autoreid, meieni on jõudnud vaid mõned geniaalsete leiutajate nimed. Kujutlusvõime jääb alati iseendaks, ükskõik kuidas see siis ka ei avalduks, kas individuaalselt või kollektiivselt. Kes teab, kui paljud kujutlusvõimega inimesed on teinud tööd selle nimel, et ader, mis alguses oli lihtne põletatud otsaga puutükk, muutuks tavalisest tööriistast selleks, milleks see on muutunud nüüd, pärast erialastes teostes kirjeldatud rohkearvulisi teisenemisi. Samamoodi toob vaiguse oksakese – eelajaloolise rohmaka tõrviku – tuhm leek meid läbi pika leiutiste rea gaasi- ja elektrivalgustuseni. Kõik argised asjad, ka kõige lihtsamad ja tavalisemad, ilmutavad endas n-ö **kristalliseerunud kujutlusvõimet.**“

Juba see näitab, et meie igapäevane ettekujutus loovusest ei vasta selle sõna teaduslikule tähendusele. Argitähenduses on looming väheste valitud inimeste, suuri kunstiteoseid loonud, väljapaistvaid teaduslikke avastusi või tehnika vallas täiustusi teinud geeniuste ja talentide pärusmaa. Me tunnistame meeleldi loovust ja tunneme selle kergesti ära Tolstoi, Edisoni ja Darwini tegevuses, kuid meil on harilikult ettekujutus, et tavainimese elus pole seda loovust üldse.

Nagu öeldud, ei vasta selline seisukoht tõele. Ühe vene teadlase võrdlust kasutades võib öelda, et elekter toimib ja avaldub mitte ainult majesteetlikus äikeses ja pimestavas valgusähvatuses, vaid ka taskulambis, ning täpselt samuti eksisteerib loovus mitte ainult seal, kus see loob suuri ajaloolise tähtsusega teoseid, vaid kõikjal, kus inimene

kujutleb, kombineerib, muudab ja loob midagi uut, ükskõik kui tühine see uus geeniuuste loomingu kõrval ka ei tunduks. Kui aga mõelda kollektiivsele loomele, mis ühendab endas kõiki neid iseenesest pisitillukesi individuaalse loomingu osakesi, siis saab selgeks, milline suur osa kogu inimkonna poolt loodust kuulub just tundmatute leiutajate nimetule kollektiivsele loomingulisele tööle.

Nagu Ribot õigesti märgib, ei ole valdava enamuse leiutiste tegijad teada. Sel kombel sunnib selle küsimuse teaduslik mõistmine meid loovust käsitlema kui reeglit, mitte kui erandit. Loomulikult on loominguga kõige väljapaistvamad ilmingud seniajani kättesaadavad ainult inimkonna vähestele valitud geeniuustele, kuid meid ümbritsevas iga-päevaelus on loovus eksistentsi hädavajalik tingimus ning kõik, mis väljub rutiinist ja milles on kas või tilgake uut, võlgneb oma olemasolu inimese loovuslikele protsessidele.

Loovust nõnda mõistes pole raske märgata, et loovuslikud protsessid avalduvad kogu hiilguses juba kõige varasemas lapsepõlves. Lastepsühholoogia ja pedagoogika üks kõige olulisemaid küsimusi on laste loovus, selle loovuse arendamine, loomingulise töö tähendus lapse üldise arengu ja küpsemise seisukohast. Juba kõige varasemas eas näeme lastel loomingulisi protsesse, mis väljenduvad kõige ilmekamalt laste mängus.<sup>3</sup> Kepphobusel istuv laps kujutleb,

---

<sup>3</sup> Laste mängu on uurinud paljud eesti kasvatusteadlased, nende seas Hilda Taba, kelle üks artikkel on kirjutatud samal perioodil, vt: Hilda Taba, Lapse mängu psühholoogiast ja pedagoogikast. – Kasvatus ja haridus. Tartu: Ilmamaa 2015, lk 19–34.

et ta ratsutab hobusel, nukkudega mängiv tüdruk kujutleb end emana, laps on mängult röövel, punaarmeelane või madrus – kõik need mängivad lapsed on kõige tõelisema ja ehtsama loovuse näited. Nad kordavad oma mängus muidugi paljut, mida nad on varem näinud. Kõik teavad, kui suur osa on laste mängus jäljendamisel. Lapse mängud on tihtilugu vaid täiskasvanutelt nähtu ja kuuldu järelkaja, kuid sellele vaatamata ei taasta laps varasema kogemuse elemente kunagi täpselt nii, nagu need olid tegelikkuses. Lapse mäng pole lihtsalt kogemuse meeldetuletamine, vaid läbielatud muljete loominguline ümbertöötamine, nende kombineerimine ja neist uue, lapse enda vajadustele ja soovidele vastava tegelikkuse ülesehitamine. Laste kalduvus luisata on samasugune kujutlusvõimega seotud tegevus nagu mäng.

Ribot jutustab: „Kolme ja poole aastane poiss hüüdis teel kõndivat lombakat nähes: „Ema, vaata, milline jalg on sellel vaesel inimesel!“

Seejärel algab väljamõeldis: ta istus kõrgel hobusel, ta kukkus suure kivi otsa, ta vigastas valusalt oma jalga; on vaja leida mingit pulbrit, et ta terveks ravida.“

Selle juhtumi puhul on kujutlusvõime kombineeriv tegevus äärmiselt ilmekas. Meie ees on lapse loodud

---

Hariduse üldiste probleemide kohta, mängu asendist ja ohtudest laste kasvatusprotsessis tänapäevasemast haridusfilosoofilisest vaatenurgast lähtuvalt vt: Hannah Arendt, Kriisist hariduse vallas. – Mineviku ja tuleviku vahel: Harjutusi poliitilise mõtte vallas. Tartu: Ilmamaa 2012, lk 208–235.

situatsioon. Kõik selle elemendid on muidugi lapsele varasema kogemuse kaudu tuntud, sest muidu ei oleks ta seda lugu luua suutnud; ent nende elementide kombinatsioon on juba midagi uut, loomingulist, mis kuulub lapsele endale ega korda pelgalt seda, mida lapsel on olnud võimalik jälgida või näha. Oskus luua elementidest konstruktsioon ja kombineerida vana materjal uutesse ühendustesse moodustabki loovuse aluse.

Paljud autorid märgivad täiesti õigustatult, et sellise loovusliku kombineerimise algeid võib märgata ka loomade mängus. Loomade mäng on tihtilugu samuti motoorse kujutlusvõime tulemus. Kuid loomade elutingimustes ei saanud need kujutlusvõime alged areneda kuigi kindlaks ja püsivaks ning selle tegevusvormi arendas tõeliselt välja alles inimene.



TEINE PEATÜKK

## KUJUTLUSVÕIME JA TEGELIKKUS

Siiski tekib küsimus: kuidas see loovuslik kombineeriv tegevus toimub? Kuidas see ilmneb, millest on see tingitud ja millistele seadustele oma kulgemises allub? Psühholoogiline analüüs viitab selle tegevuse tohutule keerukusele. See ei teki momentaanselt, vaid aeglaselt ja pikkamööda, see areneb elementaarsematest ja lihtsamatest vormidest keerulisemate suunas, sellel on igal vanuseastmel oma iseloomulik väljendus, igale lapsepõlveperioodile on iseloomulik oma loominguvorm. Edaspidi ei seisa loovuslik tegevus inimese käitumises omaette, vaid sõltub vahetult meie tegevuse teistest vormidest, ka kogemuste lisandumisest.

Et mõista kujutlusvõime psühholoogilist mehhanismi ja sellega seotud loovuslikku tegevust, on kõige parem alustada, selgitades välja seose, mis eksisteerib inimese käitumises fantaasia ja tegelikkuse vahel. Me rääkisime juba, et fantaasiat reaalsusest läbitungimatu seinaga eraldav argine vaatenurk on vale. Püüame nüüd näidata kõiki nelja põhilist vormi, mis seovad kujutluslikku tegevust tegelikkusega. Nende selgeks tegemine aitab meil mõista kujutlusvõimet mitte kui mõistuse tühist meelelahutust, mitte kui õhus rippuvat tegevust, vaid kui elutähtsat funktsiooni.

Kujutlusvõime ja tegelikkuse suhte esimene vorm seisneb selles, et igasugune kujutlus kasutab alati tegelikkusest

võetud elemente, mis sisaldavad endas inimese varasemat kogemust. Oleks tõeline ime, kui kujutlusvõime võiks luua mitte millestki või kui sellel oleks teised allikad kui varasem kogemus. Üksnes religioossed ja müstilised ettekujutused inimloomusest võisid fantaasia tulemuste päritolu seostada võõra või üleloomuliku jõuga, mitte meie kogemusega.

Vastavalt neile ettekujutustele sisendavad jumalad või vaimud inimesele unenägusid, kirjanikele nende teoste ideid, seadusloojatele – kümme käsku. Ka tegelikkusest kõige kaugemate ja fantastilisemate kujutluste, näiteks muinasjuttude, müütide, legendide, unenägude jm, teaduslik analüüs veenab meid, et need ei ole muud kui ikkagi tegelikkusest pärit elementide uus kombinatsioon, mida meie kujutlusvõime on üksnes moonutanud või ümber töötanud.

Kanajalgadel majake eksisteerib muidugi vaid muinasjutus, kuid elemendid, millest see muinasjutuline kujund koosneb, on võetud inimese reaalistest kogemustest, ning vaid nende kombinatsioon annab tegelikkusele mittevastava muinasjutulise ehitise. Võtame näiteks muinasjutulise maailma kujundi, nagu seda on kujutanud Aleksandr Puškin:

On haljas tamm kesk meremüha.  
Kuldketti kandmas on see tamm  
ja õpetatud kõuts käib üha  
seal ringi, sammu järel samm.  
Samm siia – kõlab laul ühtäkki,  
samm sinna – muinaslool on järg.

Mis imed: oksal silmad näkki,  
käib metsavaim, peas lehepärg!  
On teab mis jäljed siin või teisal  
Kes teab – mis teede tundmatust.  
Hütt kanajalgadel seal seisab  
Ning pole akent sel, ei ust.<sup>4</sup>

Seda katkendit sõnahaaval vaadeldes võib näidata, et fantastiline on vaid elementide ühendus, aga elemendid ise on võetud tegelikkusest. Tamm, kuldsett, kõuts, laulud – kõik see eksisteerib tegelikkuses ning ainult kujund õpetatud kõutsist, kes sellel kuldsel ketil käib ja muinasjutte räägib, ainult elementide kombinatsioon on muinasjutuline. Mis puutub puhtmuinasjutulistesse kujunditesse, mida kohtame hiljem – metsavaim, näkk, majake kanajalgadel –, siis kõik see on vaid tegelikkusest võetud elementide keeruline kombinatsioon. Näiteks kohtame näkineiu kujundis ettekujutust neiust, kes kujutleb end okstel istuva linnuna, muinasjutuline kanajalgadel majake on ettekujutus tarest jne.

Seega on kujutlusvõime aluseks alati tegelikkusest pärit materjal. Aga nagu seda võib näha toodud lõigust, võib kujutlus tõesti luua järjest uusi ja uusi kombinatsioone, kus on ühendatud esialgsed tegelikkuse elemendid (kass, tamm, sett) tegelikkuses mitteeksisteerivate fantaasia-kujunditega (näkineid, metsavaim) jne, jne. Kuid lõplikud elemendid, millest luuakse tegelikkusest kõige kaugemad

<sup>4</sup> A. Puškin, „Ruslan ja Ludmilla“. Tlk K. Kangur.

fantastilised ettekujutused, need elemendid ise tuginevad tegelikkusest pärit muljetele.

Siin leiame esimese ja kõige olulisema seaduse, millele kujutlusvõime toimemehhanism allub. Seda saab sõnastada nii: kujutlusvõime loovuslik tegevus on otseselt sõltuv inimese varasema kogemuse rikkusest ja mitmekesisusest, sest see kogemus annab materjali, millest luuakse fantaasia konstruktsioonid. Mida rikkam on inimese kogemus, seda rohkem on materjali, mis seisab tema kujutlusvõime käsutuses. Seepärast ongi lapse kujutlusvõime täiskasvanu omast vaesem, see tuleneb lapse väiksemast kogemusest.

Suurte avastuste ja leiutiste ajalugu uurides võib peaaegu alati täheldada, et need ilmusid väga suure eelnenud kogemuse tagajärjel. Just sellest kogunenud kogemusest algab igasugune kujutlusvõime. Mida rikkam on kogemus, seda suurem peaks ülejäänud võrdsete tingimuste korral olema ka kujutlusvõime.

Ribot ütleb, et pärast kogemuse talletamist „algab küpsemis- või väljahaudumis- ehk inkubatsiooniperiood. Newtonil kestis see 17 aastat ning ajal, kui ta oma avastused arvutustega kinnitas, oli ta sedavõrd tugevate tunnete meelevaldas, et pidi arvutuste lõpetamise eest hoolitsemise teistele usaldama. Matemaatik Hamilton räägib meile, et diferentsiaalarvutuste meetod tuli talle pähe Dublini sillal: „Sel momendil kirjastus mulle 15-aastase töö tulemus.“ Darwin kogub materjali oma reisidel, uurib kaua taimi ja loomi, aga hiljem hämmastab teda juhuslikult kättesattunud Malthusi raamat ja see paneb tema õpetuse lõplikult paika.